

A liba-metaphora iróniájához hasonló megjegyzések és észrevételek telítik a szöveget, ám a metaforikus-allegorikus beszéd ugyanígy jellemzi szerződését.

Az *Isten hozatra* reflektáló sajátossága Grecsó második regényének, pontosabban befogadásának az a sajátossága is, miszerint ebben a történetben megint „rettenetesen” otthon érezhetjük magunkat: legalábbis minden (az alföldi tespedtség, a viselkedési allűrök, az útkeresések és kilátástalanságok) otthonosan ismerős.

Toldi Éva

Szentté avatva

Margócsy István: *Égi és földi virágzás tükre*. Tanulmányok a magyar irodalmi kultuszokról. Holnap Kiadó, Budapest, 2007

Margócsy István *Égi és földi virágzás tükre* című tanulmánygyűjteménye a magyar irodalmi kultusz kutatás alapműve, amely mindenekelőtt az irodalmi kultuszok nyelvi jellegzetességeit és retorikai aspektusait írja le, kialakulásuk és továbbélésük lehetőségeit vizsgálja, miközben a kultikus beszédaktus használatával és hatásával is foglalkozik.

A kötet tanulmányai az irodalmi kultusz jelenségének elméleti alapozását végzik el, s egyúttal lehetséges mintát, módszertani útmutatót is nyújtanak kutatásához. Eszerint – jócskán leegyszerűsítve – az irodalom kultikus szemlélete az a mód, ahogyan az irodalomról való beszédben az irodalmi művet létrehozó egyén – legtöbbször költő – vagy maga az irodalom felmagasztosul, amelynek során vallási attribútumokkal, isteni jellemzőkkel ruházzák fel, elrugaszkodik a földi világtól, a vallási kultuszokhoz válik hasonlónak, szakrális képzetekkel írható le, jellemzésére a vallási szókéncet aktivizálják, vallási áhítat veszi körül. A jelenség a romantika korában alakult ki, amikor az esztétikai élményt transzcendens élményként fogják fel. Ekkor jön létre a zseni kultusza is, a „mitikus teremtő”, a „teremtő atya” képzete, aki nem mindennapi figura, kiválasztott, szent és sérthetetlen. Szerepvállalását a prófétaéval azonosnak tekintették, társadalmi megbecsülése rendkívülinek számított, anyagi elismertségére azonban már nem fordítottak ekkora gondot. Ekkor alakult ki a nemzet korszerű fogalma is,

amely nemcsak kiegyenlítődik a vallással, hanem a társadalmi megítélés hierarchiájában fölé is emelkedik. A teremtés, a kezdet, a nemzet fogalma olyan metaforákkal ötvöződött, amelyek a vallásra jellemzőek, a költő a kiválasztott, a Messiás. A szegénységben élő, nyomorgó, lánglelkű költő, népének vezére azóta is követendő, közmegegyezéssel toposzként funkcionál. Ennek következtében a róla szóló megfelelő beszéd a laudáció lehet, amelynek hangvétele ünnepélyes, fennkölt, sőt patetikus.

Az ilyenfajta beszédmódra leginkább a hiperbola alakzata jellemző, melynek gazdag példatárát olvashatjuk A magyar irodalom kultikus megközelítései (Kommentár és florilegium) című tanulmányban. A legszebb kultikus túlzások azok, amelyek a szakrális utalás mellett valamilyen más „zavart” is tartalmaznak. Az irodalmi kultusz jelenségét csak akkor lehet anomáliának felfogni, ha a tudományosság igényével fellépő beszédben is megjelenik. Az analitikus és kritikai szempontú szövegeknek főként az elején és a végén jelennek meg az üres szóvirágok, amelyek háttérben mindig irodalmon kívüli értékek sugallata húzódik meg, mint amilyen a népi jelleg, a magyarság, a nemzeti nagyság. Az irodalmi kultusznak táptalaja az az ismerethiány, amely az irodalom széles körű, nem szakmai alkalmazása során az irodalmi és nem irodalmi értékek megkülönböztetését tenné lehetővé, éppen ezért kézenfekvő és a kultusz „használója” számára nyilvánvalóbb egy olyan retorika alkalmazása és képzetkör felidézése, amely esztétikai szempontok helyett általános erkölcsi kategóriákat helyez az értékrend középpontjába, azokat vetíti rá az irodalmi szövegekre is. Ilyen „külső szempont” például az a felfogás is, amely az irodalmat küldetését teljesítő, nemzetet szolgáló szerepben látja, vagy rámutat a méltatlanul mellőzött irodalmi „fősodorra”, és megmutatja a költő „igazi” arcát.

Említett tanulmányában Margócsy István bőségesen idéz huszadik századi példát arra, hogy a kultuszeremtő szóvirágok időtlenségét szemléltesse, és igazolja feltevését, miszerint „ha már kialakult, ha elszakadt is romantikus gyökereitől, ha elhagyja is a tizenkilencedik századi díszleteket, önmozgásában is, de egyes nyelvi fordulataiban is megmarad, lényegében sértetlenül tovább él, egészen a modernitás, posztmodernitás korszakáig”. A szakrális képzetkörhöz tartozik, hogy a kultikus költőkhöz gyakran imádkoznak, alkotását megváltásnak nevezik, irodalmi szolgálata apostoli jellegű lesz, művét a Bibliához hasonlítják. Magasztalása kiterjed a pogány mitológiára is: a költő csillag, pokolra száll, a költészet „mitikus küzdelem”, amelynek hatása eget és földet megrenget, ebből következően pedig a költő „halhatatlan”. A rendkívüli nagyság történeti vonatkozásai is megjelennek: a prófétai szerep elveszíti isteni voltát, a próféta-költő a

nemzet vezére, fejedelem, király lesz. A nyelv mint a nemzeti identifikáció, a kollektív identitás eszköze is a költő nimbuszát növeli: ő tudja legjobban a nyelvet, ő a legmagyarabb. A nyelv már önmagában is a kultikus retorika részeként funkcionál: „erős vár”, „szent”, „romolhatatlan”. A példákat sorolva Margócsy István közben többek között olyan esztétákat, irodalomtörténészeket idéz, mint Balassa Péter, Bojtár Endre, Radnóti Sándor...

Azt azonban kiemeli, pusztán a szókincs alapján, a nyelvi figuralitást vizsgálva nem könnyű megállapítani, mikor van szó kultikus közlésről, és mikor csupán metaforikus beszédről. Megtörténhet, hogy a beszédaktusból hiányzik a vallási frazeológia. Például a szocialista retorika sem nélkülözi a kultikus beszédet, csak hogy a költészet megfellebbezhetetlensége nem a valláshoz való hasonlóságban nyilvánul meg, hanem a költői áldozatvállalást az osztályharc szolgálatában találta meg, a heroikusság a szocialista ideológia hirdetésére, megvalósítására irányult.

A tanulmánykötet írásai rávilágítanak arra, hogy a kultusznak sokféle előfordulási formája, nyelvi alakzata lehetséges. A szakrális szóhasználatnál is, fontosabb, hogy egy olyan gondolkodási rendszerben jelenik meg, amely elutasítja, egyértelműen kizárja a tárgyhoz való szakmai viszonyulást, a költészethez mint érinthetetlen és magasabb rendű entitáshoz emelkedett hangnemben, kritikátlanul közelít, „a figuralitása révén kialakuló koherens diszkurzív paradigma tökéletesen zártnak mutatja magát más beszédmódokkal szemben: tulajdonképpen minden általános vagy elemi szintű rákérdéztől elhatárolja magát, s nem bocsátkozik párbeszédbe sem tárgyát, sem megközelítési módszertanát illetően”. Az ilyen állítások nem tűrik a bizonyítást, hiszen nem is állnak ki a bizonyítás próbáját. Viszont bármennyire zengzetes ítéletek is hangozzanak el a költészetről, ha az irodalomtudós célja az indoklás volt, nem a kritikátlan elfogadás, máris kizárható a kultuszeremtő magatartás.

Az *Égi és földi virágzás tükre* szövegei az átfogó elméleti tanulmányokat követően három nagyobb tematikus egységbe sorolhatóak: az első Petőfi kultuszával, a második a magyar nyelv kultikus megközelítésének kérdéseivel, a harmadik pedig a magyar irodalmi kultusz kialakulásával foglalkozik. Ezek közül a Petőfiről szóló tanulmányt Margócsy István újszerű irodalomszemléletet közvetítő monográfiájában is olvashattuk. A kultusz kialakulását, működését, szétágazását és máig tartó alakulását megrajzoló reveláló erejű és szellemes tanulmány ismertetése meghaladná írásunk kereteit, mégsem maradhat említés nélkül, hogy a kultuszképződés természetrajzának feltárása mindenképpen hozzájárult egy egyéni és új Petőfi-kép megrajzolásához, költészetének átértékeléséhez, még akkor is, ha a szerző megállapítja, hogy szinte lehetetlen a kultuszt

lefejteti régebbi korok íróinak életművéről, ami legnagyobb mértékben Petőfire vonatkozatható.

A tanulmánykötet a „kettős kanonizáció” kultuszképző szerepét is feltárja Petőfi és Arany költészetének recepcióját kutatva, költészetük szimbolikus értelmezésének módosulását egészen napjainkig vizsgálva. Elég csak arra gondolnunk, hogy a magyar irodalomtörténetben az irodalmi értékeket és jellegzetességeket főként a tipizálással és a kiegészítéssel helyettesíti kettős kanonizáció egészen máig felbukkan, hogy felismerjük, olyan fontos jelenségek értelmezését végzi el Margócsy István, amelyek mai irodalomértésünket is befolyásolják. A magyar nyelv kultikus tiszteletéről szóló tanulmányok pedig szintén olyan jelenségekről szólnak, amelyek még ma sem tűntek el a társadalmi és az irodalmi élet rendezvényeiről.

Az irodalmi ünnep és velejárója, az irodalmi kultusz kialakulásának körülményeit tárja fel A költészet ünnepe című tanulmány, amelyből érzékletes képet kapunk nemcsak a romantika korának irodalmáról, hanem társadalmi körülményeiről is. Azt a folyamatot mutatja be, amelynek során a költészet az ünnepélyes társadalmi alkalmakon való szolgáló szerepből „főszereplővé” lép elő, kikövetelve magának, hogy külön ünnepe legyen. Méghozzá annak jogán, hogy „a nemzet minden valódi értéke, szellemisége, önlemékezete és önreprezentációja egyértelműen a költészetben és csak a költészetben fogalmazódik meg (...); ideológiailag és esztétikailag egyaránt megalapozottnak tűnt, hogy – mind valláspótlékként, mind történelmi esszenciaként – minden más összetevőt kizárva, egyedül a költészet emeltesse magasba”. Ehhez képest igazán mellékes tényező, hogy Kisfaludy Sándor ünnepelésére gyűltek össze kortársai, s költői teljesítményét olyan jelzőkkel illették, amelyek rá nem is illettek: a vizionárius, váteszi, szenvedélyesen romantikus jegyek valójában Vörösmarty költészetét jellemezték. Az irodalomról vallott újszerű nézetek azonban oly módon alakították át a költészetről való gondolkodás alapszerkezetét, hogy egyúttal megteremtették a nemzeti költészet „isteniként affirmált kultikus paradigmáját”. Hasonlóképpen alakult a Kazinczy-kultusz is, melynek során eltekintettek költészetének esztétikai kvalitásaitól, sőt némileg mentegették is emiatt, a kor elvárásainak sokkal inkább megfelelt a „honfoglaló hős” és a „törvényhozó nemzetvédő próféta” paradigmája.

A kötet záró írás a csábító Mátyás király és az elcsábított ártatlan lány, Szép Ilonka történetét dolgozza fel. A tettet nem ítéli el a kultusz, hanem ellenkezőleg, igazolja, ketten együtt emelkednek a szentté váláshoz közeli érintetlenség birodalmába: „Mátyás király derekasságát például a budai várban lévő nagyszabású szoborkompozíción, ma is elsősorban Szép Ilonka szűzies elcsábítása garantálja”.

Az *Égi és földi virágzás tükre* tanulmányaiban Margócsy István mindig árnyaltan fogalmaz, és rámutat, hogy a kultikus irodalomszemlélet „az irodalom társadalmi beágyazottságáról” szól, és hogy történetileg kell megítélni. Kialakulásának idején segítette az irodalom népszerűsödését, határozott jövőképet sugallt, hozzásegített egy előremutató kollektív társadalmi élmény kialakításához, amelynek keretei között a modern irodalom is létrejöhetett. Nem figurázza ki a jelenséget, hanem tudományos vizsgálatnak veti alá, még akkor is, ha jogosan kérné számon az irodalomtörténet-írókról a nagyobb fokú szakmaiságot. Kézenfekvő lenne felállítani a kultikus–analitikus/kritikai ellentétpárt, ám a kötet következetesen érvényesíti a kultusz kutatásnak mint irodalomtörténeti diszciplínának a tudományköziségből eredő jellegzetességeit, amely kiemeli a szigorú szövegközpontúságból, és kiszélesíti a vizsgált tárgy hatókörét. „Könnyű lenne kritizálni, kigúnyolni, esetleg azt képzelni, hogy át is lehet rajtuk lépni (ahogy ezt már annyian szerették volna megtenni), ám mára alighanem inkább azt kell tudomásul vennünk, hogy ez a kultusz vagy az irodalmi kultusz általában [...] az irodalomhoz való viszonyunk egyik legfontosabb, kiküszöbölhetetlen, »porából állandóan megújuló főnixként« funkcionáló demiurgoszává vált, s a »komoly« és tudományos irodalomtörténeti módszertannak is, ha sokszor elhallgatott, szégyellt, többször talán észre sem vett módon is, de szerves alkotóelemévé nőtte ki magát”.

Az irodalomtörténetészh sohasem didaktikus célzattal szólal meg, de beszédmódjába beépültek az irónia és a humor elemei, a távolságtartás eszközei. A kötet egésze is erőteljesen sugallja az ironikus olvasatot: illusztrációk sokasága ábrázolja mondandóját, egészíti ki, mélyíti el a kultuszról kialakult tudásunkat, elképzelésünket. Témaválasztása és pusztán tárgy-leírása is azért lehet érdekes és humoros, mert nem lehet elvonatkoztatni mai tapasztalatunktól, attól ugyanis, hogy megváltoztak társadalmi körülményeink, az ünnepi beszéd azonban nem vesz róla tudomást, még mindig a régi retorikát alkalmazza, amely mára valóban nevetségessé vált, és a saját kritikusi beszédünkbe is bebecsúszik egy-egy oda nem illő nyelvi fordulat, melyet átgondolatlansága miatt érezhetünk kínosnak.

A következetesen összeállított kötet átfogó képet ad a magyar irodalmi kultuszokról és hatásokról, amelyben az ellenkultusz jelenségeire is kitér. Tsúszó Sándor kitalált életműve például a kultuszok elleni tiltakozásképpen jött létre, és megfricskázta a hagyományos irodalomtörténet módszereit. Korszakokra osztották munkásságát, életét is megalkották, sőt indokolták, miért kell őt felfedezni, hogyan történhetett meg, hogy elfelejtették. Szombathy Bálint például a *Híd*-ban a fiktív dokumentumok

sorát azzal növelte, hogy Tsúszó Sándor fényképeit is közzétette, amelyek egyikén ő maga látható a „művésszel”.

A szövegek kérdésfeltevései világos, egységes logika mentén épülnek fel, egymásból szervesen következnek. Mindemellett Margócsy István tanulmánykötete kiváló olvasmány is. A jól szerkesztett szövegek fokozatosan vezetik be az olvasót a mind több réteget felfejtő, érdekfeszítő „történetbe” – találóan nevezte egyik bírálója a kötetet „kultúrtörténeti regénynek” (Bán Zoltán András). Bizonyára az sem véletlen, hogy a tanulmányok gyűjteményes kötetként jelentek meg, hiszen a szerző a monográfia zártabb formáját érvényesítve kevesebb kérdést hagyhatott volna nyitva. A tanulmányok szerteágazó alaposággal elemeznek provokatív kérdéseket, amelyek állandó párbeszédre készítetik az olvasót, éppen ezért sohasem kínálnak végérvényes feleletet, hanem teret adnak a további kutatásnak, esélyt biztosítanak a probléma továbbgondolására.

Esetünkben annak végiggondolására is, hogy nálunk az irodalomban vannak-e kultikus személyiségek, milyen kultikus helyek, megnyilvánulási formák alakultak ki, vajon fellelhetők-e még s milyen mértékben a társadalmi nyilvánosságban az irodalmi kultusz változatai. De talán ennél is érdekesebb és tanulságosabb, hogy kritika- és tanulmányírásunkban megjelentek-e és előfordulnak-e ma is a kultikus beszéd retorikai fordulatai. (Egyetlen itteni példát említsünk csupán: Kosztolányi Dezsőt és Csáth Gézát például „iker csillagoknak” nevezte a róluk szóló tanulmánykötet címében Dér Zoltán.) Érdemes talán alaposabban megvizsgálni a kultusz nyelvhasználatát és rituáléját hozzánk közelebb álló példákön, mert lehetséges, hogy kialakulásuk és fennmaradásuk okára, céljára specifikus válaszokat is kaphatunk.